

ԷՆ ՏԱՐԻՆ

Այնտեղ, ուր այժմ պետական թատրոնի դերասանը շնորհքով խաղում է «Երևակայական հիվանդը», հենց այդ նույն սրահում հավաքվել էին 97 վարժապետ՝ 97 երևակայական հիվանդ, Քյավառից՝ մի Եփրեմ, Գյումրուց՝ մի Մխո, Ղարսեցի Տիկոն՝ «ծխական» պատգամավոր: Այդ տարին ամենքն էլ ավելորդ անուն ունեին՝ Ղաչաղ Միմոն, Դալի Սյուքաս, Սարսաղ Եփրեմ, Դժոխք Դավիթ:

Համարյա ամեն իրիկուն՝ մուօն իջնելուն պես (այն տարին աշտարակի ժամացույցն էլ չէր խփում) պետական թատրոնի սրահում հավաքվում էին 97 պատգամավոր, մեկը զանգահարում էր, մի քանիսը հագում, աջ նստած «ճաղատ գլուխ» խմբից կաղիկ մեկն ամբիոն էր բարձրանում և սայլի չուղած անիվի պես ճռնչում՝ զեկուցում բյուջեի մասին (եթե կար այդպիսին):

«Ձախը» անպատճառ պիտի հարցապնդում աներ, աղմկեր, նախագահը երկու անգամ զանգահարեր, իսկ երրորդ անգամ՝ քվեստորին աչքով աներ, որ դուրս տանեն հարցապնդման հեղինակին:

Հարցապնդումից հետո՝ կենտրոնը, որ փոված էր ձախից աջ, առաջարկ էր մտցնում հավանություն տալ կառավարությանը և ընթացիկ հարցերին: Կենտրոնից խոսում էր մեկը՝ մի Դժոխք Դավիթ կամ Ղուրդու Բալա, և 97 վարժապետի ձեռքեր աղոթող մուլլայի ձեռքերի պես ցցվում էին վեր:

Քվեարկելիս մտածելու կարիք չկար, ձեռքի համբարձումն այն ժամանակ մարմնի մարզանքի պես մի բան էր:

Ես կարող էի պատմվածքս սկսել և այսպես.

«Այն տարին էլ ծիրանը դեղնել էր ժամանակին, ինչպես միշտ», բայց գերադաս եմ համարում ծիրանով չսկսել, այլ վարժապետարանի նկարագրով, որովհետև կենդանի վկաներ դեռ շատ կան, նախկին «նախարար հանրային վարուց», որոնք կարող են հաստատել, թե իրոք այդպես էր առաջ, պետական թատրոնի սրահում:

* * *

Անձրևոտ աշնան սկիզբն էր:

/

Ցեխոտ ու խավար փողոցներ, մայթերը դար ու փոս, ամեն քայլի տիղմոտ լճակներ, նեղություն հացի, շաքարի, բնակարանի: Այն տարին տարածված զգեստը վանեցոց գոլ-գոլ շալից էին կարում, շապիկը՝ ջուլիակի գործած քաթան:

Մի արտոնյալ դաս կար միայն, որի համար իզուր չէին ծխում հրկիզվող գյուղերը, մայթերի վրա, ավերակ շենքերի մեջ և խաներում աղտոտ իզուր չէր մահանում գաղթական ամբոխն անտեր:

«Զինված, պատրաստված» դասն այդ շռայլում էր թալանը, ջարդում, ավերում: Այն տարին նրանց համար չկար ո՛չ դատ ու օրենք, ո՛չ կարգ ու կանոն:

«Սահման տղերանց էին մաուզերքն յուրյանց»:

Ու մուօ գիշերին (չգիտեմ լուսին կա՞ր այն տարին) քաղաքի խուլ թաղերից մեկում Դժոխք Դավիթի տղերքը խմում էին, հետո կրակում աջ ու ձախ, ծովից ծով:

Հենց այդ նույն գիշեր թատրոնի սրահում վտիտ մի էսեռ դարձյալ հարցապնդում էր, իսկ կենտրոնը լսում էր, ընդունում ի գիտություն:

* * *

Պատասխանատու այդ տարին ես խիստ անպատասխանատու պաշտոն ունեի: Ամեն օր պիտի շրջեի հիմնարկները պետական, լուրեր հավաքեի, թե ի՞նչ է պատահել, ո՞ւմ են սպանել, գողերը քանի տուն են կտրել, քանի խանութ թալանել:

Լուրերիս համար տողավարձ էի ստանում, և որովհետև հունձն առատ էր, պատահարները բազմաթիվ, շաբաթվա վերջին մի քիչ դրամ էր ընկնում գրպանս, մյուս շաբաթ շոգիանալու համար: Հիշողությանս մեջ աղոտ՝ այն տարուց մնացել է իմ պատկերը՝ անկարգ, աղտոտ մազեր, ինչպես մացառուտ, բեղի տեղերը նոր ծլած մազ և զգեստի պես մի բան, որի մեջ ես ավելի խրտվիլակի էի նման:

Զինվորի ոջլոտ շորերից նոր էի ազատվել:

Մակայն այս ամենը կարևոր չէ մի ամբողջ շրջան բնորոշելու: Այն ժամանակ պատմական օրեր էին, երբ յարաքանչյուր հայ լուսավորչական «միացյալ էր և անկախ» դուքանչին՝ արեգ գրվող, պատվով մեռնող:

* * *

Աշնան անձրևոտ մի օր էր:

Խմբագիրը լուր էր ուզում, գրաշարը՝ նյութ, ընթերցողը՝ օրվա թարմ լրագիր:

Հենց ներս մտա գրասենյակ թե չէ, հրամանը պատրաստ էր:

— Տասներկու լուր մինչև ճաշ:

/

Դուրս ելա փոշման ու ջղային: Անձրևոտ այդ օրը, ցեխին ու կիսաքաղց, ես ամեննին հավաս չունեի իմանալու, թե որ մինիստրության մեջ են գողությունն արել, ո՞ւմ տունն են թալանել, ո՞ւմ է հետապնդում միլիցիան:

Մի բռպե կանգնեցի փողոցում, հիշեցի, որ մի մինիստրության պահեստից տասներկու հազար գերանդի է կորել, մտածեցի, որ պարենավորման գործ է, քայլերս ուղղեցի դեպի ծանոթ մի գործավար: Իզուր հույսեր:

Գերանդիները կորել էին և ոչ ոք չգիտեր, թե ո՞վ է գողացել: Մի բաժնի վարիչ նույնիսկ տհաճորեն պատասխանեց ինձ ու չկամ քրթմնջաց.

— Վերջապես այդ թերթի բան չի:

Հեռացա հուսահատ, մի լուր թխեցի, որ քաղաքի փողոցները շուտով սարքելու են (երկարաճիտ կոշիկներս ծակ էին և իմ ուժեղ ցանկությունն էր փողոցները մայթած տեսնել), մի երկու հին լուր թարմացրի, ենթադրական ձևով և այնպես մութ, որ ընթերցողը չպիտի կարենար իմանալ, թե որտեղ է կատարվել այդ:

* * *

Գնացի միլիցիա:

Այդ գիշեր, անշուշտ, մի բան պատահած կլիներ՝ սպանություն կամ թալան:

Հէյ գիտի ժամանակ...ամեն մարդ մուտք չունի այնտեղ. շատ անգամ, երբ գողություն էր լինում, տուժած կողմը գերադասում էր միլիցիային չդիմել, թե չէ իրեն հանցավոր կհանեին և դեռ վզակոթին էլ կտային: Այդ մի տարի էր, երբ բռունցքով «շփելը» մարմնի զանազան մասերին, քնքուշ շոյել էր նշանակում: Միլիցիոները ռոճիկ համարյա չէր ստանում, ինքն էր հայթայթում իր պարենը, և կամավոր այդ ծառայության համար ամբողջ մի թաղամաս նրան պարզև էր տրված: Ինձ ճանաչում էին ու մի քիչ էլ քաշվում: Ես զգում էի, որ հաճելի հյուր չեմ և գիշերվա կերուխումից ուռած աչքերով անքուն հերթապահի դեմքի վրա շատ դյուրին կարդում էի.

— Օ՛ֆ, գահլա տարավ էլի՜ ...

Բայց այս անգամ ես գնացի միլիցիապետի մոտ:

Այդ մարդուն հրավիրել էին արտասահմանից, չգիտեմ, որ շնորհքի համար: Ճաշ ու կինարմատ շատ էր սիրում: Մի դեպք հիշելու համար օրն այսպես էր որոշում.

— Էն որ Եգորի տանը փլավ կերանք:

Եթե շատ էր զայրանում, հայիտյանքի հետ դուրս էին թռնում զանազան խորտիկների անուններ:

/

— Շան որդուն այնքան կծեծեմ, որ լուրաքյաբար կդառնա: Նրա տիրապետության օրոք ստորադրյալ պաշտոնյաները գիտեին, թե ի՞նչ պատիժ է գողին «թակել, ինչպես դուլմա», «կարմրած բուդ շինել» և այլն:

Դեպի իգական սեռն ունեցած վերաբերմունքը նույն մտապատկերից էր բխում: Եթե նա մի գեր կին էր տեսնում, նայում էր այնպես, ինչպես մսագործը՝ չաղ մսացուին:

Խոսելուց առաջ սրտալի հագում էր, վիզը թեքում այնպես, որ դեմքն ինչ-որ վճռական առնականություն էր ստանում, ձեռքերը կոխում էր գրպանը և անպատճառ ցույց տալիս տասնոցի մի ծայրը:

— Օ՛, բարով տեսանք, — երկարեց ձեռքն ինձ՝ տնավարի: — Խաբար ես ուզում, նոր լուր, հըմ...

— Այս քանի օր բան չի՞ պատահել քաղաքում, — հարցրի ես:

— Զատ չի եղել, ուտում են, խմում, ազգը բազմացնում, — հռհռաց նա:

Ես նրան սպանության մի երկու դեպք հիշեցրի, բայց նա ընդհատեց ինձ, ասելով, թե այդ առաջ է եղել, գրելու կարիք չկա:

Քոռ ու փոշման դուրս եկա:

* * *

Հերթապահի սենյակում աղմուկի ձայն լսեցի: Մեկը թուրքերեն բարձրագույն հայեցում էր: Հանկարծ դուռը բացվեց, հաղթանդամ մի մարդ ավեր մեկի վզակոթին «շփեց», ու նա երեսնիվայր գլորվեց սանդուղքից մինչև մուտքի դուռը:

— Դե գնա, քո... — ու հիշոց լրբենի, դուռը շրխկոցով ծածկեց:

Մնացի քարացած:

Խեղճ ավերոր մուտքի մոտ մնաց պառկած, հետո տնքալով վեր կացավ ու նստեց քարին: Գլուխը ճղվել էր, և արյունը կաթ-կաթ թափվում էր միրուքին: Ծերունին արյունը չէր սրբում: Նստել էր գունատ, ասես հիմա շունչը պիտի տա:

Մոտեցա նրան, նայեց այնպես խեղճ, կարծես ուզում էր ասի, որ ոչ ոք իրեն այդ վիճակից չի կարող ազատի:

— Ալլա՛հ, հոգիս առ:

Ասաց ու հենվեց պատին: Մեկը իջավ վերևից, զայրացավ ծերունու վրա, քրթմնջալով սկսեց արյունը սրբել: Ծերունին թողեց հեռացավ, դանդաղաքայլ, մի ձեռքը գլխի ճեղքվածին:

Մուտքի դռան մոտ արյունը լերդացել էր:

/

— Հալա տես՝ ի՞նչ արյուն ունի, — դարձավ ինձ ավեր պաշտոնյան այնպես, կարծես ափսոսում էր, որ ծերունու երակներում դեռ արյուն կա:

Հետո իմացա, թե բանն ինչումն էր:

Այդ ծերունուն իր մի ընկերոջ հետ շուկայում բռնում են, բերում միլիցիա և ստիպում, որ միլիցիայի համար փայտ սղոցեն, իհարկե, անվարձ: Մարդիկ վախից համաձայնում են:

Մոռում են մինչև իրիկուն, մյուս առավոտ մի ընկերը չի գալիս: Ծերունին մնում է մենակ, սպասում է մի քիչ, հետո հերթապահին հայտնում, որ մենակ չի կարող սղոցել, թող մի մարդ տան: Հերթապահը զայրանում է, հրամայում, որ մենակ սղոցի: Երբ ծերունին հայտնում է, որ չի կարող, հերթապահը տուր թե կտաս վզակոթին, մի աքացի էլ մեջքին և սանդուղքներով գլորում վար:

* * *

Ես արյուն շատ եմ տեսել՝ կռի՛վ, կոտորած...

Սակայն ծերունի փայտհատի արյունոտ պատկերն ամուր մեխվել է ուղեղիս:

Եվ երբ հիշում եմ «երանելի» այդ տարին, ինձ թվում է, թե այն ժամանակ կար միայն անարդար մի բռունցք, կոշտ մի սապոգ, որ շպրտում էր սանդուղքից վար այն ամենը, ինչ խեղճ էր ու թշվառ:—